

The Position of Interpersonal Communication in Strengthening the Family System Based on the Teachings of Imam Reza (A.S.)

Hadi Zarei¹

1.Ph.D. in Social Communication Sciences, Islamic Azad University, Mashhad, Iran.
Email: zareie1357@gmail.com

Article info

Abstract

Article type:
Research Article

Received:
29 November 2024

In Revised form:
11 January 2025

Accepted:
25 February 2025

Published:
29 May 2025

The family, as the most fundamental social institution, faces serious communication challenges in the modern era. A deficiency in communication skills is considered one of the primary factors in the instability and dissolution of this institution. This research aims to elucidate a model of interpersonal communication derived from the words and conduct (Seerah) of Imam Reza (A.S.) and its role in consolidating family relationships. The main research question is: which behavioral components in the Razavi tradition can guide the improvement of interpersonal relationships within the family nucleus? Employing an analytical approach and a library research method, this study scrutinizes narrative and historical sources related to the conduct of Imam Reza (A.S.), aligning them with modern theories of human communication. The findings indicate that the Razavi teachings encompass components such as “creating a safe space for dialogue,” “affectionate behavior,” “respect for personal dignity,” “audience awareness,” “justice in conduct,” and “self-grooming.” These components, which can be analyzed within the conceptual framework of the “Five-Dimensional Communication Model” (comprising openness, empathy, supportiveness, positivism, and equality), demonstrate a remarkable structural congruence with theories such as Habermas’s “Public Sphere.” The conclusion is that the application of this behavioral model can lead to the establishment of tranquility, the enhancement of intimacy, and the reduction of conflicts within the family. It can, therefore, be utilized as an effective strategy for confronting communication crises.



Keywords: Imam Reza (A.S.), Interpersonal Communication, Family Consolidation, Communication Skills.

Reference: Zarei, Hadi. (2025). The Position of Interpersonal Communication in Strengthening the Family System Based on the Teachings of Imam Reza (A.S.). *Imam Reza (A.S.) and Contemporary Sciences*. 2(7). 165-192.

Publisher: Imam Reza (A.S.) International University

DOI: <https://doi.org/10.22034/ijs.2025.313789.1008>



1. Introduction

The family, as the most fundamental social institution, faces serious communicative challenges in the contemporary era. Weakness in communication skills is considered a primary factor in the instability and breakdown of this institution, as evidenced by the alarming statistics of divorce, indicating a communicative and emotional crisis in society. The consequences of this breakdown are not limited to family disintegration but also include problems such as the increase in single-parent women (often female-headed households), children of divorce, delinquency, and psychological disorders. In this context, religious teachings and the conduct of the Infallible Imams (Peace Be Upon Them), particularly Imam Reza (A.S.), as guiding models, can provide solutions for overcoming this crisis. Focusing on the “family” as the primary social institution, this research seeks to elucidate the model of interpersonal communication derived from the words and conduct of Imam Reza (A.S.) and examine its role in consolidating family relationships.

2. Research Objectives

The main objective of the research is to identify the guiding behavioral components for improving interpersonal relationships within the family nucleus, based on the Razavi conduct. The secondary objectives are:

To explain a systematic model of interpersonal communication based on the Razavi conduct.

To compare this model with modern theories of human communication.

To provide practical solutions for transforming the family environment into a “safe public sphere” for dialogue.

To transform “tranquility derived from spirituality” into an “active communicative principle” within the family.

3. Methodology

This research was conducted with an analytical approach and a library-based method. Using a descriptive-analytical method and note-taking, narrative and historical sources related to the conduct of Imam Reza (A.S.) (such as ‘Uyūn Akhbār al-Riḍā and Biḥār al-Anwār) as well as authoritative texts in communication sciences were examined. The theoretical framework of the research is a combination of fundamental concepts of human communication and modern theories, centered on Habermas’s “Public Sphere Theory” and the “Five-Dimensional Model of Com-

munication” (including Openness, Empathy, Supportiveness, Positiveness, and Equality). These frameworks were used as tools for extracting and analyzing the components of effective communication from the Razavi conduct.

4. Findings

The examination of the Razavi conduct shows that his teachings provide a systematic and practical model for interpersonal communication within the family. The most important extracted components are as follows:

Creating a Safe Space for Dialogue: Imam Reza (A.S.), by avoiding self-opinionation, belittling the other party, and creating an environment free from domination, provided the grounds for rational dialogue based on mutual respect. This perspective is a tangible manifestation of Habermas’s “ideal speech situation” and Goffman’s “interaction order.”

The Five-Dimensional Family-Building Communication Model: The components of Openness, Empathy, Supportiveness, Positiveness, and Equality in the Razavi conduct are understood within the overarching concept of “Good Character” (Ḥusn al-Khulq) and form an integrated network of effective communicative behavior.

Affection and Kindness: Through verbal and non-verbal expressions of love, he strengthened the emotional foundations of the family. Simple affectionate phrases like “I love you” have a lasting impact on strengthening the relationship.

Honoring Dignity: Respecting all individuals, regardless of social status, and avoiding any form of humiliation or insult were prominent characteristics of his conduct. This creates the necessary psychological security for dialogue.

Audience Awareness: Imam (A.S.) adjusted his method of reasoning and expression according to the intellectual, cultural, and emotional level of his audience. This principle is essential for effective interaction with spouses and children in the modern family.

Justice in Behavior: His recommendation to treat others as we wish to be treated is the essence of an ethics-centered communication model that can prevent many forms of mistreatment within the family.

Mutual Adornment: Imam Reza (A.S.) considered adornment not as a lavish act but as an essential “communicative act” and an indication of valuing one’s spouse. This act serves as an antidote to emotional fatigue and neglect resulting from the pressures of modern life.

5. Conclusion

This research demonstrates that the scholarly and practical conduct of Imam Reza (A.S.) provides a rich and systematic source for “communication skills” that remarkably aligns with findings in modern communication sciences. Structuring family relationships based on the components extracted from this conduct (such as creating a safe space, showing affection, honoring dignity, audience awareness, and mutual adornment) can transform the family nucleus from being a “temporary stopover” or a “dreaded prison” back into an “emotional sanctuary.” The Razavi conduct, as a divine and complete “communication theory,” has the capacity to be considered seriously not only as a practical guide for Muslim families but also as a source for formulating theories in the field of interpersonal communication.

Suggestions:

Investigating the conduct of other Infallible Imams (A.S.) in the field of interpersonal communication to formulate a specialized Islamic-Shiite theory.

Conducting field and quantitative studies to measure the impact of operationalizing this model on large statistical samples of families.

Incorporating the principles and communication skills derived from the conduct of the Imams into educational curricula, training workshops, and family counseling.

Explaining and promoting this model in the media and virtual space as a native solution for addressing the communication crises of the Iranian family.

Keywords: Imam Reza (A.S.), Interpersonal Communication, Razavi Conduct, Consolidating the Family, Communication Skills.



دانشگاه امام رضا (ع)
گروه تخصصی اخلاق و تربیت

جایگاه ارتباطات بین فردی در استحکام نظام خانواده مبتنی بر تعالیم امام رضا علیه السلام

هادی زارعی^۱

۱. دکترای علوم ارتباطات اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد مقدس، ایران.

Email: zareie1357@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

خانواده به عنوان بنیادی‌ترین نهاد اجتماعی، در عصر حاضر با چالش‌های ارتباطی جدی مواجه است. ضعف در مهارت‌های ارتباطی، یکی از عوامل اصلی ناپایداری و فروپاشی این نهاد به شمار می‌رود. این پژوهش با هدف تبیین الگوی ارتباطات بین فردی برگرفته از کلام و سیره امام رضا علیه السلام و نقش آن در تحکیم روابط خانوادگی انجام شده است. پرسش اصلی تحقیق این است که کدام مؤلفه‌های رفتاری در سیره رضوی می‌تواند راهگشای بهبود روابط بین فردی در کانون خانواده باشد. این مطالعه با رویکردی تحلیلی و با روش کتابخانه‌ای، به واکاوی منابع روایی و تاریخی مرتبط با سیره امام رضا علیه السلام و تطبیق آن با نظریه‌های مدرن ارتباطات انسانی می‌پردازد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که آموزه‌های رضوی شامل مؤلفه‌هایی چون «ایجاد فضای امن برای گفت‌وگو»، «مهرورزی»، «تکریم شخصیت»، «مخاطب‌شناسی»، «عدالت در رفتار» و «خودآرایی» است. این مؤلفه‌ها که در چارچوب مفهومی «الگوی پنج‌بعدی ارتباطات» (شامل گشودگی، همدلی، حمایت‌گری، مثبت‌نگری و تساوی) قابل تحلیل هستند، انطباق ساختاری چشمگیری با نظریه‌هایی مانند «حوزه عمومی» هابرماس دارند. نتیجه آن که به کارگیری این الگوی رفتاری می‌تواند به ایجاد آرامش، تقویت صمیمیت و کاهش تعارضات در خانواده منجر شده و به‌عنوان راهکاری اثربخش برای مقابله با بحران‌های ارتباطی مورد استفاده قرار گیرد.

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت:
۱۴۰۳/۰۹/۰۹

تاریخ بازنگری:
۱۴۰۳/۱۰/۲۲

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۳/۱۲/۰۷

تاریخ انتشار:
۱۴۰۴/۰۳/۰۸

کلیدواژه‌ها: امام رضا علیه السلام، ارتباطات بین فردی، تحکیم خانواده، مهارت‌های ارتباطی.



استناد: زارعی، هادی. (۱۴۰۴). جایگاه ارتباطات بین فردی در استحکام نظام خانواده مبتنی بر تعالیم امام رضا علیه السلام.

امام رضا علیه السلام و علوم روز. ۲(۷): ۱۶۵-۱۹۲.

ناشر: دانشگاه بین‌المللی امام رضا علیه السلام



DOI: <https://doi.org/10.22034/ijss.2025.407610.1023>

۱. بیان مسئله

ارتباط، نقطه آغازین جوامع بشری و حتی واسطه خداوند متعال با بنده از آغاز آفرینش بوده است. ویلبر شرام در تعریف ارتباط، بر ایجاد همانندی میان فرستنده و گیرنده پیام درباره یک موضوع معین تأکید دارد. دکتر محسنیان راد نیز ارتباط را فراگرد انتقال پیام می‌داند، به شرطی که در گیرنده، مشابهت معنی با مقصود فرستنده ایجاد شود. با نگاهی به این تعاریف و مشاهدات روزمره، به نظر می‌رسد ارکان اصلی انتقال پیام (فرستنده، گیرنده، پیام و کانال) موجود است اما مشکل اصلی در شرط ایجاد مشابهت معنایی است. اینجاست که شکست‌های ارتباطی رخ می‌دهد و ناکامی در روابط بین افراد به‌ویژه در کانون خانواده، از همین نقطه نشأت می‌گیرد.

خانواده به عنوان رکن سازنده جامعه، به‌ویژه در ایران به دلایل فرهنگی و دینی از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است؛ بنابراین، سوء تفاهم‌ها، عدم درک مشترک و در نهایت فروپاشی خانواده، می‌تواند آثار زیان‌باری برای همسران، فرزندان و جامعه به دنبال داشته باشد. در این میان، قرآن کریم و سیره پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و اهل بیت علیهم السلام می‌توانند به عنوان الگوهای هدایتگر مورد بهره‌برداری قرار گیرند.

قرآن خود، حاصل ارتباط کلامی بین خدا و پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم است و آیات آن، الگویی برای ارتباطات کلامی میان فردی محسوب می‌شوند. تأکید بر سلام در بدو ملاقات (انعام/۵۴؛ هود/۶۹) نشان‌دهنده دقت و ویژه کلام وحی به فرآیند ارتباط از اولین گام است. قرآن با این دستور، به دنبال ایجاد احساس امنیت و آرامش در روابط است. بررسی سیره امام رضا علیه السلام نیز حساسیت بالای ایشان را در برقراری ارتباط با اقشار مختلف مردم نشان می‌دهد.

با این وجود، نگاهی به آمار نگران‌کننده طلاق (۴۸ درصد نسبت به ازدواج در دوماهه اول یک سال) که بخش عمده‌ای از آن ناشی از ناتوانی در مهارت‌های ارتباطی است، نمایانگر یک بحران ارتباطی و عاطفی در جامعه است. پیامدهای این جدایی، تنها ازهم‌پاشیدگی خانواده نیست، بلکه مشکلاتی چون افزایش زنان بی‌سرپرست، کودکان طلاق، بزهکاری و اختلالات روانی را در پی دارد. مهارت‌های ارتباطی و شناختی نقش تعیین‌کننده‌ای در درک مسائل زن‌شویی و بهبود رابطه دارند. گاهی زوجین به علت ناآگاهی، مجموعه‌ای از انتظارات غیرواقع‌بینانه را وارد رابطه می‌کنند که به کاهش صمیمیت می‌انجامد. افزایش آگاهی، به استنتاج واقع‌بینانه‌تر از رفتار همسر و جلوگیری از خطاهای شناختی کمک می‌کند. عمق ارتباط دو فرد به توانایی آن‌ها در انتقال صحیح افکار، احساسات و نیازها بستگی دارد. این مهارت‌ها

شامل ارتباط کلامی (صحبت کردن، گوش دادن) و غیر کلامی (زبان بدن) است. بر این اساس، پرسش اصلی پژوهش این است که در روابط بین فردی در خانواده، کدام ویژگی‌های رفتاری امام رضا علیه السلام می‌تواند راهگشا باشد و آموزه‌های رضوی چه نقشی در ایجاد آرامش در خانه و ارتباط مبتنی بر مهرورزی دارد؟. تمرکز این پژوهش بر سیره امام رضا علیه السلام از آن روست که ایشان در توصیف امام، او را پدری مهربان، برادری دلسوز و مادری نیکو می‌دانند. این توصیفات، جلوه‌ای از خلق و خوی الهی و انسانی ایشان در برخوردهای اجتماعی است که می‌تواند راهنمای ارتباطات بین فردی، به‌ویژه در خانواده باشد. متأسفانه گفتگو به عنوان شاهره ارتباط، در بسیاری از خانواده‌ها به معنای واقعی وجود ندارد؛ بنابراین، یادگیری مهارت‌های ارتباطی از سیره اهل بیت علیهم السلام می‌تواند در بهبود این روابط نقش اثرگذاری داشته باشد که هدف اصلی این پژوهش نیز همین است.

۲. پیشینه پژوهش

بررسی منابع موجود نشان می‌دهد اگرچه اثر مستقلی با عنوان دقیق این پژوهش یافت نشد، اما مطالعات ارزشمندی در حوزه‌های مرتبط مانند اخلاق رضوی و ارتباطات در سیره امام رضا علیه السلام انجام شده است که می‌تواند چارچوب مناسبی برای این تحقیق فراهم آورد. عباسی دره بیدی (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان «تسهیل ارتباط میان مردم و حاکمیت مبتنی بر ارائه الگوی مفاهیم و درک متقابل در تعالیم قرآن و سیره رضوی»، بر این نکته تأکید کرده که توانایی برقراری ارتباط، فهم و تفهیم متقابل، از گرایش‌های فطری انسان است. به باور وی، شکوفایی این استعداد، نقش بسزایی در ظهور سایر توانمندی‌های انسانی دارد. در پژوهشی دیگر، حسن نژاد و پایسته (۱۴۰۰) با عنوان «تبیین شبکه مفهومی ارتباط؛ الگویی مبتنی بر مناظرات امام رضا علیه السلام»، از «مدل مثلث ارتباطی هایدرا» بهره برده‌اند. بر اساس این مدل، یک ارتباط موفق زمانی شکل می‌گیرد که بین سه ضلع «فرستنده»، «پیام» و «گیرنده» رابطه‌ای مثبت برقرار باشد. یافته‌های ایشان نشان می‌دهد امام رضا علیه السلام در مناظرات خود، ضمن اثبات حقانیت و ابطال ادعاهای طرف مقابل، همواره از برخورد غیراخلاقی پرهیز کرده و با بهره‌گیری از صراحت، دقت، ادب و احترام، فضای مناظره را به عرصه‌ای برای دفاع از حریم اعتقادات شیعی تبدیل نمودند. از سوی دیگر، علم‌الهدی و شریفی (۱۳۹۴) در تحقیق خود با عنوان «ارتباطات انسانی در فرهنگ رضوی»، باور دارند که دانش ارتباطات انسانی به دلیل پیشرفت‌های علمی و تغییر

سبک زندگی، روزه‌روز از اهمیت بیشتری برخوردار می‌شود. هدف این پژوهش، پیوند زدن مبانی این دانش نوین با فرهنگ و سیره اخلاقی امام رضا علیه‌السلام برای دستیابی به درکی عمیق از سیره عملی ایشان در تمام سطوح ارتباطی بوده است. آنان با روش توصیفی-تحلیلی، الگویی برای عمل مسلمانان ارائه داده و مبانی سیاست‌گذاری فرهنگی و ارتباطی در جامعه اسلامی را پایه‌ریزی کرده‌اند. در حوزه مطالعات میدانی نیز، هنریان و یونسی (۱۳۹۰) در پژوهشی به «بررسی علل طلاق در میان زوجین مراجعه‌کننده به دادگاه‌های خانواده تهران» پرداختند. نتایج تحقیق آنان حاکی از آن است که «عدم برخورداری از مهارت‌های ارتباطی» در مقایسه با سایر عوامل، رتبه بالاتری در میان علل طلاق داشته است. با توجه به پیشینه پژوهش، تمرکز تحقیق حاضر به صورت خاص و انضمامی بر «خانواده» به عنوان اصلی‌ترین نهاد اجتماعی است، نه عرصه عمومی یا حکومت. این پژوهش با ترکیب «سیره رضوی» و «نظریه‌های روز ارتباطات» و با بهره‌گیری از چارچوب‌هایی مانند «حوزه عمومی هابرماس» و «الگوی پنج‌بعدی»، در پی بازخوانی سیره رضوی به صورت تطبیقی است تا نشان دهد آموزه‌های دینی نه تنها با دانش روز در تعارض نیستند، بلکه در بسیاری موارد پیشتاز و تکمیل‌کننده آن‌ها محسوب می‌شوند. همچنین، این نوشتار درصدد است با ایجاد پیوند بین «معنویت» و «مهارت‌های عینی»، «آرامش ناشی از زیارت» را که در مطالعات پیشین به آن اشاره شده بود، به یک «اصل فعال ارتباطی» تبدیل کند و نشان دهد چگونه می‌توان فضای خانواده را به گونه‌ای ساخت که کارکردی مشابه یک «حرم» یا «حوزه عمومی امن» برای گفت‌وگو داشته باشد.

۳. چارچوب نظری و روش پژوهش

این پژوهش با هدف تبیین الگوی ارتباطات بین‌فردی در کلام و سیره رضوی و نقش آن در تحکیم روابط خانوادگی، با اتکا به رویکردی تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و متون معتبر روایی و تاریخی صورت گرفته است. چارچوب نظری این تحقیق، ترکیبی از مفاهیم بنیادین ارتباطات انسانی و نظریه‌های مدرن ارتباطی با محوریت سیره عملی و گفتاری امام رضا علیه‌السلام است و از نظریه «حوزه عمومی» هابرماس به عنوان یک چارچوب کلیدی بهره می‌برد. براین اساس، گفت‌وگوی عقلانی در فضایی عاری از سلطه و مبتنی بر تساوی طرفین، زمینه‌ساز تفاهم و وفاق اجتماعی است. سیره رضوی به‌ویژه در مناظرات امام رضا علیه‌السلام تجلی عینی این ایده‌آل ارتباطی است؛ جایی که احترام به مخاطب، پرهیز از خودمحوری و ایجاد فضای امن برای گفت‌وگو به وضوح مشاهده

می‌شود. پژوهش حاضر با بهره‌گیری از «الگوی پنج‌بعدی» ارتباطات (شامل گشودگی، همدلی، حمایت‌گری، مثبت‌نگری و تساوی) به تحلیل سیره رضوی می‌پردازد. این الگو به عنوان چارچوبی برای استخراج مؤلفه‌های ارتباط مؤثر از تعاملات امام رضا علیه‌السلام با اصحاب، مخالفان و عموم مردم به کاررفته است که نه تنها قابلیت تطبیق با یافته‌های علوم ارتباطات نوین را دارد، بلکه باتکیه بر مبانی دینی، به تقویت پایداری و آرامش در کانون خانواده کمک می‌کند و می‌تواند مبنایی برای پژوهش‌های آتی در حوزه ارتباطات دینی و خانواده‌پژوهی با رویکردی بومی و اسلامی باشد.

۴. مفهوم‌شناسی

۴-۱. سیره

واژه «سیره» در زبان عربی از «سیر» است. سیر یعنی حرکت و راه رفتن، اما «سیره» یعنی نوع راه رفتن (پیشوایی، ۱۳۹۰، ص ۲۸). پس «سیر» یعنی رفتار و سیره یعنی نوع و سبک رفتار. اهل بیت علیهم‌السلام انسان‌هایی بودند که در عمل سیره داشتند یعنی روش و اسلوب و منطق داشتند و ما موظفیم که سیره و منطق عملی ایشان را کشف کنیم تا در عمل استفاده کنیم. بدین ترتیب، هدف، پرداختن به فرایند ارتباط ائمه اطهار علیهم‌السلام و گزارش موارد جزئی نیست، بلکه هدف این است که با استناد به برخی موارد، اصول و قواعد ارتباطات میان فردی کشف شود (مطهری، ۱۳۸۱، ص ۵).

۴-۲. ارتباطات^۱

«چارلز کولی»^۲ در کتاب «مفهوم و معنی ارتباط در سازمان‌های اجتماعی» ارتباط را چنین تعریف کرده است: ارتباط، مکانیسمی است که روابط انسانی بر اساس و به وسیله آن به وجود می‌آید و تمام مظاهر فکری و وسایل انتقال و حفظ آنها در مکان و زمان، بر پایه آن توسعه پیدا می‌کند. ارتباط، حالات چهره، رفتارها، طنین صدا، کلمات، نوشته‌ها، چاپ، راه آهن، تلگراف، تلفن و تمام وسایلی که اخیراً در راه غلبه انسان بر مکان و زمان ساخته شده است را در بر می‌گیرد (محسنیان‌راد، ۱۳۷۸، ص ۴۸). به جرات باید گفت، زندگی بشر، بر مبنای ارتباط بنا نهاده شده و حتی پیش از آن ارتباط بشر با خالق خودش، مبنای هستی و وجودی او را شکل می‌دهد.

1. communication
2. Cooly

۳-۴. ارتباطات بین فردی^۱

ارتباطات میان فردی که عمدتاً به صورت «چهره‌به‌چهره»^۲ از طریق «کلامی»^۳ و یا «غیر کلامی»^۴ انجام می‌شود، در برابر «ارتباط جمعی»^۵ قرار می‌گیرد و در آن پیام به مخاطبان زیادی ارسال می‌شود که معمولاً برای فرستنده، شناخته شده نیستند (فرهنگی، ۱۳۸۲، ص ۱۲).

۴-۴. گفتگو

لغت دیالوگ (گفت‌وگو) از واژه‌های یونانی «دیا»^۶ و «لوگوس»^۷ گرفته شده است که اولی به معنای «از طریق» و دومی به مفهوم «معنی» است. در اصل، دیالوگ یا گفت‌وگو، به «جریان داشتن معنی» اطلاق می‌شود. در حقیقت، هدف گفت‌وگو، تأیید یا ردّ تفکر خود یا دیگری نیست بلکه فهم هستی و درک صحیح ارزش‌ها و باورهاست. هدف و نتیجه از گفت‌وگو شناخت است نه توجیه، تعهد است نه حل یا انکار تعارض، و نهایتاً همکاری است نه رقابت لذا نتیجه گفتگو، شناخت و همکاری و ارائه راهکار در جهت پیشبرد اهداف می‌باشد (خانیکی و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۱۰۳).

۱-۴-۴. ارتباط غیر کلامی

بسیاری از پژوهشگران بر آن بودند که با روش‌های پژوهش خویش بتوانند حجم مؤثر رفتارهای غیر کلامی را در روابط بین فردی و اجتماعی مشخص کنند. هرچند کار بسیار دشوار به نظر می‌رسد؛ ولی بسیاری از آنان توفیق یافته‌اند که میزان نسبی رفتارهای غیر کلامی را در مقابل رفتارهای کلامی تخمین بزنند؛ یکی از پیشتانان و پیشروان مطالعات غیر کلامی «بیردوسیل»^۸ مشخص کرده است که تنها ۳۵ درصد از «معنی»^{۱۱} در یک وضعیت خاص با کلام به دیگری منتقل می‌شود و ۶۵ باقی مانده آن در زمره غیر کلامی است. پیشگام دیگری که در عرصه تحقیقات غیر کلامی، نامی بلند آوازه دارد «آلبرت محرابیان»^{۱۱} است. او نیز پیام‌های فرستاده شده در یک ارتباط بین فردی را تجزیه و تحلیل کرده و دریافت است که

1. interpersonal communication
2. face-to-face
3. verbal
4. Non verbal
5. public/mass communication
6. dialogue
7. dia
8. logos
9. Birdwhistell
10. Meaninig
11. Albert Mehrabian

فقط ۷ درصد از معنی با پیام‌های کلامی به مخاطب منتقل شده است و ۹۳ درصد از پیام که به گونه غیر کلامی فرستاده شده است قابل تقسیم بین موارد زیر است؛ ۳۸ درصد آن با «نشانه‌های آوایی»^۱ و ۵۵ با «نشانه‌های چهره‌ای»^۲. هرچند یافته‌های پژوهش‌های مختلف با یکدیگر متفاوت اند ولی می‌توان چنین نتیجه گرفت که نشانه‌های غیر کلامی در ارتباط میان فردی بسیار مهم بوده و نقش آن در بسیاری موارد در انتقال معنی از فردی به فرد دیگر بسیار حیاتی می‌باشد (فرهنگی، ۱۳۹۱، ص ۲۵۳). به طور کلی، پیام‌های غیر کلامی در یکی از سه زبان؛ «زبان علامات»^۳، «زبان عمل»^۴ و «زبان اشیاء»^۵ نمود پیدا می‌کند (همان، ص ۲۵۴).

۴-۵. معنی

«دیوید برلو»^۶ بنیان‌گذار و ریاست دپارتمان ارتباطات دانشگاه میشیگان در این باره می‌نویسد: معنی‌ها در پیام‌ها نیستند و همچنین چیزهای قابل کشفی نیستند. او معتقد است کلمات در نهایت، هیچ معنایی نمی‌دهند؛ بلکه معنی‌ها فقط در آدم‌ها هستند و معانی، مسبب پاسخ‌ها می‌شوند. آنها چیزهای شخصی هستند و جزو دارایی ما محسوب می‌شوند و ما معنی‌ها را یاد می‌گیریم و حتی بر آنها می‌افزاییم. آن‌ها در ما هستند نه در پیام. خوشبختانه، معمولاً ما افرادی را می‌یابیم که معنی‌هایی مشابه معنی‌های ما دارند و در نتیجه با آنها می‌توانیم ارتباط برقرار کنیم. آنانی که با یکدیگر تشابه معنی دارند می‌توانند ارتباط برقرار کنند و اگر فاقد این تشابه باشند قادر به ارتباط با یکدیگر نیستند. ارتباط، دربرگیرنده انتقال معنی نیست. معنی چیزی قابل انتقال و منتقل شده نیست. فقط پیام است که قابل انتقال است و معنی درون پیام نیست. معنی‌ها در استفاده‌کنندگان پیام‌ها هستند (برلو، ۱۹۶۰، ص ۱۷۷-۱۷۵). آنچه امروز، بدان «عدم تفاهم» نام نهاده شده و بهانه بسیاری از زوجین برای جدایی است و برای برخی، علت ترک رفاقت می‌شود، دقیقاً همین واژه است.

۴-۶. روابط خانوادگی

روابطی است که در درون زیر سیستم‌های حاصل از اعضای خانواده و در بین آن‌ها اتفاق می‌افتد. یعنی روابطی که بین زن و شوهر، والدین و کودک و بین خود کودکان برقرار می‌شود و یکی از مسائل مهم در روابط خانوادگی رعایت حقوق یکدیگر و اداء آن است (محسنیان راد، ۱۳۶۹ش، ص ۴۲).

1. Vocal caues
2. Facial cues
3. Sign Language
4. Action Language
5. Object Language
6. David Berlo

۵. بازخوانی الگوی ارتباطی سیره رضوی

این بخش بر اساس بررسی دیدگاه‌های امام علیه‌السلام و تطبیق آن با راهبردهای آکادمیک ارتباطی و نیز تحلیل فضای واقعی ارتباطات بین‌فردی در محیط خانواده نگارش شده و از این رهگذر و در پایان، مواردی در جهت بهبود ارتباطات بین‌فردی در محیط خانواده به‌عنوان مهم‌ترین معضل خانواده امروزی، عنوان شده است.

۵-۱. ایجاد فضای امن برای گفتگو (تحلیل تطبیقی نظریه‌های گافمن و هابرماس در پرتوسیره رضوی)

برای این منظور، ابتدا به فهم و تحلیل نظام یافته ارتباطات میان‌فردی، امام رضا علیه‌السلام و اصول حاکم بر آن بر مبنای الگوی نظری برساخته «اروین گافمن»^۱ و «هابرماس» پرداخته و بر اساس آن، به تحلیل ارتباطات میان‌فردی حضرت رضا علیه‌السلام می‌پردازیم. نکته قابل توجه این است که ارتباطات در خلأ صورت نمی‌گیرد؛ بلکه معمولاً فضایی را نیازمند است که گافمن از آن با عنوان «صحنه»^۲ نام می‌برد. فضا دارای دو بخش است: بخشی از آن طبیعی و خارج از کنترل کنشگر است و بخشی از آن قابل کنترل بوده و برای بهبود فرایند ارتباط بازسازی می‌شود و «پشت‌صحنه»^۳ نیز جایی است که فرستنده، پیام خود را برای ارتباط موفق آماده می‌کند. برای ارتباط موفق، کنشگر باید تجهیزاتی همانند لباس فرم مناسب را یا همان بایسته‌های ارتباط غیر کلامی را به همراه داشته و منش رفتاری ویژه‌ای همانند ظاهر، نوع نگاه و پردازش چهره را به نمایش بگذارد (ریترز، ۱۳۸۳، ص ۲۹۲). گافمن، تحت عنوان «مدیریت تأثیر گذاری» اصولی را به کنشگران ارتباطی منتسب کرده و معتقد است کنشگران برای ارتباط موفق معمولاً اصول زیر را به نمایش می‌گذارند:

۱. می‌کوشند لذت‌های پنهانی‌شان را قبل از اجرای نقش و نیز در زندگی گذشته‌شان که با ایفای نقش آنها سازگار نیست از چشم مخاطب پوشیده دارند.
۲. تلاش می‌کنند خطاهایی را که ضمن آمادگی برای اجرای نقش مرتکب شده‌اند و نیز کارهایی را که برای تصحیح این خطاها انجام داده‌اند، از دید مخاطبان پنهان سازند.
۳. لازم می‌بینند که تنها محصول نهایی کارشان را نمایش دهند و فراگرد را پنهان نگه دارند. لذا ممکن است لازم ببینند «کارهای کثیفی» را که برای تهیه محصول نهایی انجام گرفته است، از دید حضار مخفی کنند.

۴. کنشگران برخلاف واقعیت به مخاطبان چنین وانمود می‌کنند که به آنها بسیار نزدیک

1. Erving Goffman

2. Scene

3. Backstage

هستند و تلاش می کنند با تکنیک «هاله پوشی» یعنی محدود ساختن تماس با مخاطب، در چشم آنها حرمتی برای خود فراهم کنند (همان، ص ۲۹۵).

دقت در نظریه گافمن، یادآور فرایند ارتباط گیری بسیاری افراد در دوران فعلی است، به ویژه در آغاز زندگی مشترک یا دوستی ها که افراد سعی در پنهان کردن برخی نکات از گذشته خود را دارند و این موضوع در صورت برملا شدن، منشأ بی اعتمادی طرف مقابل و چه بسا پایان فرایند ارتباطی بین این دو فرد شود. اما در برابر این تصویر خاکستری و تاریک که گافمن از انسان ارائه می کند، هابرماس در جست و جوی شرایط ارتباطی ایده آلی است که محصول آن، ایجاد محیطی امن برای گفتگو و مفاهمه متقابل است. با ملاحظه سیره رضوی می توان میزان تحقق شاخصه های وضعیت آرمانی مورد نظر هابرماس را مشاهده کرد. در اندیشه هابرماس گفت و گو در «زیست جهان» و حوزه عمومی، هنگامی رهایی بخش و قرین حقیقت خواهد بود که شرایط زیر برقرار باشد:

۱) شکل و محتوای گفت و گو باید عقلانی - انتقادی باشد. ۲) در حوزه عمومی تنها درباره موضوعات مدنی مشترک بین شهروندان باید گفت و گو شود و طرح موضوعات خصوصی مجاز نیست (رعایت حریم شخصی افراد). ۳) شرکت کنندگان باید همه تفاوت ها و تمایزات میان خود را نادیده بگیرند و همچون افراد برابر در گفت و گو مشارکت نمایند (تساوی افراد). ۴) فرایند گفت و گو، محدود به شکل گیری افکار عمومی است و هرگز نمی تواند به تصمیم سازی های عملی منتهی شود. به عبارت دیگر، گفت و گو، آزاد است اما مادامی که قوانین مدنی به طریق قانونی تغییر نیافته، همگان موظف به اجرا هستند. ۵) یک حوزه عمومی یکپارچه، که رسیدن به وفاق در آن امکان پذیر باشد، همیشه بر تنوع و تعدد حوزه های عمومی ترجیح دارد (میناوند، ۱۳۸۵، ص ۱۲۵). با توجه به آنچه عنوان شد؛ رویکرد و سیره امام هشتم علیه السلام در ایجاد محیطی امن برای گفتگو جالب توجه است. به عنوان نمونه، نوع بیان و ادبیات ارائه شده از سوی امام رضا علیه السلام در مناظرات با سران ادیان مختلف، نمایانگر شیوه ای از بحث است که مطابق آن، ایشان ضمن پرهیز از هر گونه خودرأیی و کوچک کردن طرف مقابل یا سخیف شمردن منطبق وی، (خطاهای اساسی در ارتباطات بین فردی که سبب شکست های ارتباطی می شود). در فرایند اخلاق مداری و صبر و بردباری، به روشنگری در خصوص معارف الهی پرداخته و شخص مقابل را در پذیرش یا عدم پذیرش آن، آزاد می گذارد (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ص ۱۹۰). حضرت رضا علیه السلام در رابطه با ارتباط صادقانه با دیگران خطاب به یاران خود می فرماید: «أَصْدُقُوا فِي قَوْلِكُمْ وَ بَرُّوا فِي أَيْمَانِكُمْ لِأَوْلِيَانِكُمْ وَ أَعْدَائِكُمْ وَ تَوَاسَوْا بِأَمْوَالِكُمْ وَ تَحَابُّوا بِقُلُوبِكُمْ وَ تَصَدَّقُوا

عَلَىٰ فُقْرَائِكُمْ وَاجْتَمِعُوا عَلَىٰ أُمُورِكُمْ وَلَا تَدْخُلُوا غِشًّا وَلَا خِيَانَةً عَلَىٰ أَحَدِ الْخَبَرِ؛ در گفتار خود راستگو باشید و در سوگندهایتان با یاران و دشمنانتان درستکار باشید. در امواتان با یکدیگر شریک باشید، در دل‌هایتان به یکدیگر محبت بورزید و به فقرایتان صدقه دهید. در کارهایتان متحد باشید و با فریب و خیانت با کسی وارد نشوید» (نوری، ۱۴۰۸، ج ۸، ص ۳۱۲) که چنین رفتارهایی موجب ایجاد فضایی امن در ارتباط با دیگران می‌شود.

نظریه هابرماس، دقیقاً منطبق بر خط فکری عالم آل محمد علیه‌السلام در ایجاد حوزه عمومی و نیز محیطی امن برای گفتگو جهت اظهار نظر موافقان و مخالفان آن حضرت است. ایجاد فضای امن برای گفتگو، پیش شرطی مهم برای فرایند گفتگو است. بر این اساس، تا این محیط در خانواده فراهم نشود نمی‌توان به برقراری گفتگو بین اعضا امید داشت و در ایجاد محیط امن برای گفتگو، همسران نقش متقابلی دارند که در نوع خود، جایگاه هر کدام بسیار مهم و دارای تاثیر است. محیطی به دور از پارازیت و صداهای محیطی، عناصر مزاحمی نظیر، تلفن همراه، روزنامه، تلویزیون و...، که هر یک به نحوی امکان برقراری ارتباط موثر را از ما سلب می‌کنند.

۲-۵. الگوی پنج بعدی ارتباط خانواده ساز در مکتب رضوی

به طور خلاصه می‌توان عنوان داشت که در یک محیط دلنشین و استاندارد برای گفتگو، پنج ویژگی اثربخش در ارتباطات میان‌فردی به شرح ذیل می‌تواند بر پا باشد:

الف) گوشودگی: این مفهوم بیان می‌دارد که اطلاعاتی وجود دارند که هر فرد به‌طور طبیعی قادر است آن‌ها را در بخش خصوصی و پنهان حوزه شخصی خود حفظ نماید. در راستای برقراری ارتباطی مؤثر، فرستنده پیام ناگزیر است بخشی از اطلاعات را در پرده ابهام نگه دارد. بر اساس دیدگاه گافمن، ضرورتی وجود ندارد که تمامی جنبه‌های پشت صحنه در معرض دید حضار یا مخاطبان قرار گیرد. به باور وی، کنشگران اجتماعی عمدتاً می‌کوشند تصویری آرمان‌شده و ایده‌آل از خویشتن به نمایش گذارند (کرایب، ۱۳۸۱، ص ۱۱۲).

ب) همدلی: یعنی داشتن احساسی که دیگری بدان دست نیافته است. پس همدلی صرفاً «همدردی کردن»^۴ با دیگران نیست، بلکه درک کامل احساس دیگری است. انسان همدل کسی است که می‌تواند خود را جای دیگران تصور کرده و احساسات وی را درک کند.

1. jamming
2. openness
3. Empathy
4. Sympathy

مفهوم همدلی را «دانیل لرنر^۱» وارد حوزه جامعه‌شناسی توسعه کرد. «لرنر» معتقد است افرادی که از طریق مسافرت‌ها با فرهنگ‌های متفاوت آشنا می‌شوند، بهتر می‌توانند خودشان را جای دیگران فرض نمایند. به عبارت دیگر، این افراد از همدلی بالایی برخوردارند و افرادی که از همدلی بالا برخوردارند، در ارتباط با دیگران موفق‌ترند (از کیا، ۱۳۸۰، ص ۱۸۸).

ج) حمایتگری: ارتباطات میان فردی همدلانه نمی‌تواند در یک فضای توأم با هراس و تهدید دوام یابد و دیر یا زود به دشواری کشید شده و منجر به گسستگی رابطه می‌شود (شکریازی، حیاتی، ۱۳۹۴). هر اندازه، فرستنده، خود را از نظر رفتاری و پایگاه اجتماعی در تراز مخاطبان خود قرار داده و از نشان دادن برتری‌های خود به آنان پرهیز کند، در ایجاد فضای مناسب، ارتباطات حمایتگرانه موفق‌تر خواهد بود.

د) مثبت‌گرایی: به نگرش مثبت به خویشان، احساس خوشایند و مثبت به دیگران و در نهایت احساس مثبت و خوشایند در مورد وضعیت عمومی اشاره دارد (گافمن، ۱۳۹۲، ص ۱۳۸).

ه) تساوی: ارتباطات میان فردی عموماً زمانی مؤثر خواهد بود که فضای حاکم، فضایی مبتنی بر تساوی باشد. تعامل و گفت‌وگوی دوطرفه به جای سخنرانی یک‌طرفه، نگاه عادلانه به کلیه مخاطبان، عدم قطع سخن‌گوینده از سوی ارتباط‌گر مقتدر و مانند آن مؤلفه‌های «تساوی» است (فرهنگی، ۱۳۹۱، ص ۱۱۹).

این پنج ویژگی در سایه «حُسن خُلُق» به دست می‌آیند آن‌چنان که حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام به نقل از پیامبر رحمت صلی الله علیه و آله و سلم می‌فرماید «مَنْ كَانَ مُسْلِمًا فَلَا يَمُكِّرُ وَلَا يَخْدَعُ فَإِنِّي سَمِعْتُ جِبْرِيلَ يَقُولُ إِنَّ الْمَكْرَ وَالْخُدَيْعَةَ فِي النَّارِ ثُمَّ قَالَ لَيْسَ مِنَّا مَنْ عَشَّ مُسْلِمًا وَلَا لَيْسَ مِنَّا مَنْ خَانَ مُسْلِمًا ثُمَّ قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ إِنَّ جِبْرِيلَ الرُّوحَ الْأَمِينَ نَزَلَ عَلَيَّ مِنْ عِنْدِ رَبِّ الْعَالَمِينَ فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ، عَلَيْكَ بِحُسْنِ الْخُلُقِ فَإِنَّ سُوءَ الْخُلُقِ ذَهَبٌ بِخَيْرِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ أَلَا وَ إِنَّ أَشْبَهَكُمْ بِي أَحْسَنَكُمْ خُلُقًا؛ کسی که مسلمان است باید مکر و خدعه نکند زیرا که از جبرئیل شنیدم می‌گفت: مکر و خدعه در آتش است پس از آن فرمود: از ما نیست کسی که کینه ورزد مؤمنی را و از ما نیست کسی که خیانت کند مؤمنی را، پس از آن فرمود: جبرئیل روح الامین از جانب پروردگار عالمیان بر من نازل شد و گفت: ای محمد بر تو باد به حسن خلق زیرا که بدی خلق، خوبی دنیا و آخرت را می‌برد و شبیه‌ترین شما به من نیکوترین شما در خلق است» (حرعاملی، ۱۴۰۴، ج ۱۲، ص ۲۴۱). «حُسن خُلُق» سبب می‌شود تا افراد در سایه این موضوع، زمینه گفتگوی بدون تخاصم را با

1. Daniel Lerner
2. Supportiveness
3. positiveness
4. Equality

هم پی ریزی کرده و در آن با راهبرد گشودگی به همدلی دست یافته و در سایه حمایتگری، مثبت گرایی و رفتاری مبتنی بر تساوی، با یکدیگر به تعامل پردازند. در این زمینه نکته مهم دیگری که در خوش گمان بودن انسان به گفتگو با طرف مقابل، نقش مهمی دارد، «بد زبان» نبودن یا با گفتار نیک با هم صحبت خود است. بسیار دیده شده که افراد در گفتگو با هم، سخافت و سبکی خود را نشان می دهند و با گفتار بد، هو کردن، خنده های نابه جا و حرکت های نادرست برای پریشان کردن افکار هم با گفتار خویش، باطن شان را که گویای بدگمانی و کینه توز بودن است، بروز می دهند.

این حالت با هدف های اسلامی گفتگو، سازگار نیست و در سیره امام رضا علیه السلام برخلاف این را مشاهده می نماییم. ابراهیم ابن عباس نقل می کند: «مَا رَأَيْتُ أَبَا الْحَسَنِ الرَّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ جَفًّا أَحَدًا بِكَلِمَةٍ قَطٍّ وَلَا رَأَيْتُهُ قَطَعَ عَلَى أَحَدٍ كَلَامَهُ حَتَّى يَفْرَعَهُ مِنْهُ وَمَا رَدَّ أَحَدًا عَنْ حَاجَةٍ يَقْدِرُ عَلَيْهَا وَلَا مَدَّ رِجْلَهُ بَيْنَ يَدَيَّ جَلِيسَ لَهُ...» هرگز ندیدم حضرت رضا علیه السلام با کلامی در گفتارش به کسی جفا و یا درشتی کند، و هیچ گاه ندیدم سخن کسی را قطع کند. صبر می کرد تا طرف سخنش تمام شود و بعد اگر لازم می دید کلامی می گفت. ندیدم کسی از او حاجتی بخواهد و مقدور آن حضرت باشد و رد کند. هرگز نزد کسی پای خود را دراز نمی کرد، و در برابر همنشین و جلیسی تکیه نمی داد. هرگز ندیدم از خدمتکاران و کار گزاران خود کسی را بد بگویند و دشنام دهد، و یا در پیش چشم کسی آب دهان بیندازد. هرگز ندیدم در خندیدن قهقهه نماید، بلکه خنده اش تبسم بود، و چون خلوت می شد و سفره طعام برای او می گسترند همه غلامان و خدمتکاران را بر سر سفره می خواند» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۱۸۴).

خانواده، کانونی است که هر چه با صفا و گرم تر باشد، زندگی شیرین تر و توفیقات انسان بیشتر خواهد شد. از این رو امام رضا علیه السلام در اشاره به اهمیت این کانون، به بیان برخی از عواملی که در صفا و گرما بخشیدن به کانون خانواده مؤثر است، می پردازند. آن حضرت در سخنی نورانی از قول رسول خدا صلی الله علیه و آله، هم به حسن رفتار در خانواده توصیه کرده و هم از نوع رفتار ایشان با همسرشان خبر داده و می فرماید: «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: أَحْسَنُ النَّاسِ إِيمَانًا أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا وَ أَلْطَفُهُمْ بِأَهْلِهِ وَ أَنَا أَلْطَفُكُمْ بِأَهْلِي؛ کسی که ایمانش برتر از دیگران است، اخلاقش نیکوتر و به خانواده اش مهربان تر است و من نسبت به خانواده خود، مهربان ترم» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۳۸) و در نقل دیگری از قول ایشان می فرماید: «أَقْرَبُكُمْ مِنِّي مَجْلِسًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَحْسَنُكُمْ خُلُقًا وَ خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ؛ نزدیک ترین شما به من در روز قیامت کسی است که خوش خلق تر باشد و برای خانواده خود بهترین باشد» (همان)

الگوی پنج‌بعدی ارتباط خانواده محور در سیره رضوی				
ردیف	بعد ارتباطی	تعریف عملیاتی	نمونه رفتاری از سیره رضوی	تاثیر در تحکیم خانواده
۱	گشودگی	به اشتراک گذاری متعادل اطلاعات و احساسات	گفتگوی صادقانه بدون پنهان‌سازی عمدی	افزایش اعتماد و صمیمیت
۲	همدلی	درک و احساس وضعیت عاطفی دیگری	توجه به حالات خدمتکاران و همراهی با آنان	کاهش تنش و احساس فهمیده شدن
۳	حمایت‌گری	ارائه پشتیبانی عاطفی و عملی	همراهی با خانواده و خدمتکاران	ایجاد امنیت روانی و پیوند جمعی
۴	مثبت‌نگری	تمرکز بر جنبه‌های خوب رفتار و شخصیت	برخورد محترمانه حتی با مخالفان فکری	تقویت روحیه امید و رضایت
۵	تساوی	تعامل مبتنی بر برابری و احترام متقابل	نشستن بر سر یک سفره با خدمتکاران	کاهش فاصله عاطفی و قدرت

جدول ۱: الگوی پنج‌بعدی ارتباط خانواده‌ساز در سیره رضوی

۳-۵. محبت و مهرورزی در راستای ارتباط انسانی

مهرورزی، در روابط انسانی دارای ارزش است، بلکه ریشه در مهرورزی الهی دارد. انسان و جهان مرهون و مدیون مهرورزی خداوند متعال هستند و بدون رحمت الهی، نه مخلوقی وجود دارد و نه خلقتی، نه پیام‌آوری ظهور می‌کند، نه کتابی از آسمان نازل می‌گردد و نه انسان، راهی به سوی کامیابی در زندگی می‌یابد. بر اساس آنچه عنوان شد، یکی از بهترین و مؤثرترین روش‌های ارتباطی، اظهار محبت به مخاطب است. امام رضا علیه‌السلام از این روش ارتباطی مؤثر به صورت‌های گوناگون استفاده می‌کردند و برای بندگان خدا کانون مهر و عاطفه بودند زیرا ایشان بیشترین محبت و مهربانی را به مردم و اهل خانه و خدمتگزارانشان داشتند (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۴۹۸) تا آنجا که در زیارت امام رضا علیه‌السلام آمده است: «السَّلَامُ عَلَى الْإِمَامِ الرَّثْوَفِ؛ سلام بر امام و پیشوای رثوف و مهربان» (قمی، ۱۳۸۳، ص ۵۸۹). در این راستا، ارتباط کلامی با عبارات عاطفی و دلنشین و نیز گوش دادن فعالانه

می‌تواند روابط زوجین را تقویت نموده و موجب پایداری بنیان خانواده شود. این شیوه کارآمد تربیتی نه تنها برای استحکام روابط خانوادگی و ایجاد فضای عاطفی مناسب است بلکه در تربیت فرزندان نیز تأثیر دارد. امام علی علیه‌السلام در این رابطه می‌فرماید: «أَجْمَلُوا فِي الْخِطَابِ تَسْمَعُوا جَمِيلَ الْجَوَابِ؛ زیبا و دلنشین سخن بگوئید تا پاسخ‌های زیبا و دلنشین بشنوید» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۱۵۸).

امام رضا علیه‌السلام در توصیه ای راهبردی می‌فرماید: «تَزَاوَرُوا تَحَابُّوا وَ تَصَافَحُوا وَ لَا تَحَاشَمُوا؛ به دیدن یکدیگر روید تا رشته محبت در میان شما برقرار بماند، و دست یکدیگر را بفشارید و بر هم خشم نگیرید» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۵، ص ۳۴۷). بدون تردید اقشار مختلف مردم در هر سن و طبقه‌ای که هستند از همه چیز بیشتر به مهر و محبت نیاز دارند. خطاب‌های دلنشین و گفتگوهای ملاحظت‌آمیز، روح و جسم انسان را نوازش داده و مخاطب را تحت تأثیر شدید عاطفی قرار می‌دهد. بعضی از عبارات چنان جذاب و دوست‌داشتنی است که هرگز تا آخر عمر فراموش نمی‌شود و در عین سادگی، نقش بزرگی را در پایداری و بقای خانواده ایفا می‌کنند. اما متأسفانه فقدان همین عبارات ساده در زندگی افراد سبب ایجاد سردی در ارتباط بین فردی در افراد خانواده می‌شود. پیامبر صلی‌الله علیه و آله و سلم فرمود: «قَوْلُ الرَّجُلِ لِلْمَرْأَةِ إِنِّي أَحِبُّكِ، لَا يَذْهَبُ مِنْ قَلْبِهَا أَبَدًا» یعنی اگر مردی به زنش بگوید من تو را دوست دارم، این جمله هرگز از ذهن زن خارج نمی‌شود» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۵۶۹). به‌طور کلی با توجه به موارد فوق می‌توان گفت محبت و مهرورزی یکی از اصول و ارکان حفظ ارتباط و بقا و ایجاد حس اعتماد و دلگرمی بین افراد خانواده است.

۴-۵. تکریم شخصیت در گرو امنیت روانی خانواده

امام رضا علیه‌السلام در تمام فعالیت‌های ارتباطی خود، شخصیت افراد را گرامی می‌داشتند. ایشان از هرگونه رفتار و گفتار توهین‌آمیزی که موجب بی‌احترامی و کوچک‌شمردن شخصیت وی شود، اجتناب می‌ورزیدند تا بدین وسیله بتوانند توجه مخاطب را به خود جلب و رفتار او را اصلاح کنند. این نحوه رفتار، الگوی بارزی است برای خانواده و زنان و مردان امروزی که در نقش همسر در زندگی ایفای نقش می‌کنند تا با تمسک به این شیوه رفتاری از هرگونه تحقیر، توهین، هتاک و حقیر شمردن همسر در پیدا و پنهان خودداری کنند و ادب را در تمامی حالات رفتاری جایگزین آن کنند. یاسر، خادم امام رضا علیه‌السلام از ایشان این روایت را نقل کرده است که حضرت فرمود: «اگر من بالای سر شما ایستادم و

شما در حال غذاخوردن بودید، بلند نشوید تا اینکه از غذاخوردن فارغ شوید» لذا گاهی حضرت، یکی از ما را برای انجام کاری صدا می کرد. وقتی به ایشان می گفتند که وی مشغول غذاخوردن است، در جواب می فرمودند: بگذارید تا غذایش را بخورد، بعد» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۹، ص ۱۰۰). و نیز در روایت آمده است: «إِذَا خَلَا جَمَعَ حَشَمَهُ كُلَّهُمْ عِنْدَهُ الصَّغِيرَ وَ الْكَبِيرَ فَيَحَدِّثُهُمْ وَ يَأْنَسُ بِهِمْ وَ يُؤْنَسُهُمْ وَ كَانَ إِذَا جَلَسَ عَلَى الْمَائِدَةِ لَا يَدْعُ صَغِيرًا وَ لَا كَبِيرًا حَتَّى السَّائِسِ وَ الْحَجَّامِ إِلَّا أَقْعَدَهُ مَعَهُ عَلَى مَائِدَتِهِ؛ وقتی منزل را خلوت می دید تمام غلامان و اطرافیان را از کوچک و بزرگ جمع می کرد، برای آنان حدیث می خواند و انس می گرفت. آنان هم با ایشان مأنوس می شدند و هرگاه بر سر سفره می نشستند، کوچک و بزرگ همه را صدا می کردند و حتی کارپرداز و حجام را بر سر سفره خویش می نشاندند» (همان، ص ۱۶۴).

در نظر امام علیه السلام، همه افراد، دارای مقام، ارزش و حقوق انسانی هستند. از این رو، به همه احترام می گذاشتند و از تحقیر انسان‌ها و پست شمردن آنان و توهین و استهزاء، به شدت پرهیز می کردند. شکل و شمایل، رنگ، نژاد، ثروت و... ملاک نبود، بلکه «انسان» به عنوان اشرف مخلوقات نزد ایشان محترم و عزیز بود. در روایتی درباره برخورد امام رضا علیه السلام با غلامان خود چنین آمده: «كَانَ يَجْلِسُ عَلَى مَائِدَةِ مَمَالِيكِهِ؛ ایشان با غلامان خود بر سر یک سفره می نشستند» که این نیز نوعی تکریم شخصیت آنان است. این سیره حضرت علیه السلام در تمام مناظرات به خوبی نمایان بود به گونه‌ای که مخاطبان را وا می داشت رو به قبله افتاده، اسلام بیاورند یا از عقاید خود توبه کنند. این نگرش عالمانه نشان از آن دارد که ایجاد فرهنگ گفتگو در خانواده به عنوان رکن اصلی جامعه، نقش مهمی در بقا و ثبات آن دارد چرا که سبب ایجاد صمیمت بین اعضا شده و در سایه این صمیمیت، است که اعضای خانواده می توانند با هم گفتگویی ارزشمند و سازنده را در محیطی تجربه کنند و این ها سبب می شود تا بساط ارتباط‌های نامشروع به ویژه در فضای مجازی برچیده شود و بر غنای روابط اجتماعی سالم نیز افزوده شود. بر اساس این دیدگاه و نگاه حکیمانه حضرت انیس النفوس، می توان ادعا کرد ایجاد فرهنگ گفتگو مهم ترین دغدغه ارتباطی خانواده باید قلمداد شود.

۵-۵. مخاطب شناسی (کار بست سیره رضوی در تعامل با همسر و فرزند)

مخاطب شناسی که از مهم ترین شاخص های الگوی رفتار ارتباطی به شمار می رود، موجب می شود انسان ها در تعامل با دیگران، میزان خرد آنها را سنجش کرده و به میزان عقول

مخاطبان و درک صحیح از تفاوت استعداد و توان وجودی انسان‌ها، با آنان بحث نمایند؛ زیرا سزاوار است هنگام بحث با برخی افراد، استدلال دقیق به کاربرد و در مقابل، در مباحثه افرادی که از دانش کمتری برخوردار هستند، باید ضمن پرهیز از ورود به مباحث پیچیده علمی و تخصصی، سطح بسیط و غیر عمیقی از مباحث را در پاسخگویی به مشکلات فکری و عقیدتی آنان مورد توجه قرارداد (شریفی و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۱۶۰). بر همین اساس، می‌توان در شیوه استدلالی ایشان، توجه به ظرفیت مخاطبان و در نظر گرفتن فضای فکری و فرهنگی آنها را مورد لحاظ قرار داد؛ برای نمونه، شخصی از ثنویه (دوگانه پرستان) خدمت حضرت رسید و بر یکتایی وجود خداوند دلیل خواست. ایشان با توجه به میزان فهم و قدرت شناخت وی، به پاسخی اقناعی اکتفا نموده و فرمود: «قَوْلُكَ إِنَّهُ أَثْنَانٌ دَلِيلٌ عَلَى أَنَّهُ وَاحِدٌ لَأَنَّكَ لَمْ تَدَعِ الثَّانِيَّ إِلَّا بَعْدَ إِثْبَاتِكَ الْوَاحِدِ فَالْوَاحِدُ مُجْمَعٌ عَلَيْهِ وَ أَكْثَرُ مِنْ وَاحِدٍ مُخْتَلَفٍ فِيهِ؛ اینکه تو می‌گویی خداوند دو تاست، خود دلیل بر یکتایی است؛ زیرا تو «دومی» را نمی‌خوانی، مگر آنکه اولی را اثبات کنی. پس اولی، مورد اتفاق همگان بوده و دومی، محل اختلاف است» (ابن بابویه، ۱۳۹۸، ص ۲۷۰).

نگاه و دقت به این سیره امام علیه‌السلام، دو موضوع را به ذهن متبادر می‌سازد؛ اول اینکه آنچه در خانواده امروز محل اختلاف واقع شده، عدم درک درست از شخصیت طرف مقابل (همسر) و نیز فرزندان است که در این صحنه، طرفین ارتباط با توجه به فقدان این شناخت (مخاطب‌شناسی)، و عدم تلاش برای رفع آن، دوری از هم را بر نزدیکی و گفتگو ترجیح داده و لذا فرصت و مجال با هم بودن در خانواده از آنها دریغ شده و انزوا را پیشه خود می‌کنند که در نوع خود می‌تواند انواع بزه‌ها را به دنبال داشته باشد.

موضوع دوم؛ عدم درک این نکته است که افراد مقابل ما علاوه بر تفاوت‌های جسمی، دارای تفاوت‌های روحی و روانی نیز هستند و این دلیلی است بر اینکه آن‌گونه رفتار کنند که موافق روح و شخصیت آنهاست و عمدتاً چون فاقد درک قوه مخاطب‌شناسی و درک تفاوت‌ها هستیم از این نکته شکایت داریم که طرف مقابل ارتباط، دارای ویژگی‌ها و شخصیتی است که ما آن را نمی‌پسندیم، در حالی که در اینجا بایستی نوع نگاه بر اساس مخاطب‌شناسی تغییر کند و حتی اگر رفتار و شخصیت او مطابق با هنجارهای اجتماعی نیست بایستی تلاش کنیم با ایجاد و نشان دادن الگوهای معتبر، دیدگاه، نگرش و سپس رفتار او را تغییر دهیم. گاهی ارائه یک استدلال بسیط و عاطفی بسیار کارآمدتر از یک مناظره فلسفی پیچیده است. برای نمونه، تلاش برای حل یک اختلاف نظر با فرزند نوجوان با تکیه بر منطق قیاسی و انتزاعی، زمانی که او درگیر طوفان هیجانات بلوغ است، محکوم

به شکست است. در اینجا، مخاطب‌شناسی حکم می‌کند که پاسخ در قالب همدلی، شنیدن فعال و ارائه دلایل در سطح درک هیجانی او ارائه شود.

۶-۵. عدالت در رفتار (توکل و تواضع معیاری برای سنجش ارتباط انسان)

عدالت در رفتار از جمله موضوعات اساسی است که نیازمند شناخت دقیق مسئله است. از «حسن بن جهم» مروی است که گفت: از حضرت رضا علیه‌السلام سؤال کردم، فدای وجودت، حدّ توکل چیست؟ به من فرمودند: حدّ توکل و معنی توکل این است که چون با خداوند باشی از احدی نترسی. عرض کردم: حدّ تواضع چیست؟ فرمود: یعنی نوعی با مردم رفتار کنی که دوست داری مردم مثل آن با تو رفتار کنند؛ عرض کردم: فدای وجودت، می‌خواهم بدانم من در نزد تو چگونه‌ام؟ فرمود: نظر کن که من چگونه‌ام در نزد تو (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۵۰). نکته کلیدی عنوان شده در پیام امام علیه‌السلام را شاید بتوان عصاره و الگوی تمام‌عیار اخلاقی برای رفتار در اجتماع و خانواده دانست. علت تمام ظلم‌ها، بدرفتاری‌ها، خشونت‌های رفتاری و کلامی و موارد مشابه در اجتماع و به‌ویژه نظایر آنچه عنوان شد را بایستی عدم متابعت از این راهبرد امام رئوف دانست. راهبردی که در صورت اجرا، هیچ یک از بزه‌های رفتاری به‌ویژه از آن دست که یاد کردیم؛ نه در جامعه و نه در اجتماع، رخ نخواهند داد. توصیه امام رضا علیه‌السلام ارائه‌دهنده یک الگوی ارتباطی اخلاق‌محور است که جامعه را از حالت مجموعه‌ای از افراد جداگانه خارج کرده و به آن به‌عنوان یک شبکه به‌هم‌پیوسته از روابط متقابل می‌نگرد و سلامت کل سیستم، وابسته به سلامت هر یک از این ارتباطات است؛ بنابراین عمل کردن به این راهبرد، تنها به معنای خوب بودن نیست، بلکه به معنای عاقلانه عمل کردن برای ایجاد یک زیست‌جهان مشترک پایدار و عاری از خشونت است. تحقق این امر، مستلزم نهادینه‌سازی این نگاه در فرهنگ، آموزش و پرورش و قوانین اجتماعی است تا از یک فضیلت فردی به یک هنجار مسلط جمعی تبدیل گردد.

۷-۵. خودآرایی در خانه (آراستگی متقابل، سرمایه‌گذاری عاطفی برای استحکام خانواده)

نکته دیگری که باید به آن توجه داشت، بایستگی آراستگی و خودآرایی مردان در خانواده است؛ یعنی همان‌طور که مردان، از همسران خود توقع دارند تا خود را برای آنان بیارایند، آنها نیز باید در حد معمول، به‌ظاهر خود برسند و برای ایجاد محبت در همسر، خود را بیارایند.

در این باره، حسن بن جهم می گوید: «نزد امام رضا علیه السلام رفتیم و او موهایش را رنگ سیاه زده بود، گفتم: فدایت شوم، با رنگ سیاه موهایت را رنگ کردی؟ فرمود: در رنگ آمیزی موی پاداش است. رنگ کردن موی و آراستن ظاهر از چیزهایی است که پاک دامنی زنان را افزون می سازد، زنان پاک دامنی ها را رها کردند؛ چون همسرانشان خود را برای ایشان آماده نکردند» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۳، ص ۱۰۰). از این احادیث و دیگر آموزه های اسلامی این گونه استفاده می شود که حقوق زن و مرد در خانواده باید دوسویه باشد و هر کدام با دیگری باید رابطه ای درست و انسانی داشته باشد. آراستگی و خود آرایی و پرهیز از ژولیدگی، از جمله این حقوق است که اگر به درستی صورت پذیرد طرفین را به زندگی زناشویی دلگرم می کند و آرامش لازم را به ارمغان خواهد آورد. اما امروز مردان و برخی زنان که به دلیل مشکلات اقتصادی در خارج از منزل کار می کنند، چنان غرق کار می شوند که وقتی به منزل بازمی گردند، نه نشاط روحی دارند و نه احساسی باقی مانده است که بخواهند به همسر خود ابراز احساسات کنند. اینجاست که زندگی مشترک رو به خمودگی می رود و خانه برای زن و شوهر، به زندانی مخوف تبدیل می شود که درصدد فرار از آن برمی آیند. این فرار، گاه با ترک منزل و گاه با ترک زندگی مشترک حاصل می شود. با توجه به معضل خستگی اقتصادی و عاطفی در جهان مدرن و تحلیل این روایات می توان دریافت که فشارهای اقتصادی و روانی ناشی از آن، مردان و زنان را به ابزارهای صرف تولید تبدیل می کند که انرژی عاطفی آنان در بیرون از خانه به طور کامل تخلیه می شود. در چنین شرایطی، خانه از کارکرد اصلی خود به عنوان پناهگاه عاطفی فاصله می گیرد و به ایستگاه توقف موقت بین دو شیفت کاری تبدیل می شود. در این فضای خالی از نشاط، نه انرژی برای آراستگی باقی می ماند و نه حوصله ای برای ابراز احساسات. این همان زندان مخوف است که دیوارهای آن از بی حوصلگی، خستگی و غفلت ساخته شده است. راه حل برون رفت از این بحران، بازگشت به همان رابطه دوسویه انسانی است که امام رضا علیه السلام بر آن تأکید داشتند. در این الگو، آراستگی نه یک عمل تجملی، بلکه یک فعل ارتباطی ضروری است و حلقه بازخورد مثبتی ایجاد می کند که میل به دلگرم شدن به زندگی زناشویی را در هر دو طرف تقویت می کند؛ بنابراین، عمل به این توصیه ساده اما عمیق می تواند به عنوان یک راهبرد عملی برای مبارزه با اثرات مخرب زندگی مدرن و تزریق مجدد حیات و عاطفه به کالبد بی جان رابطه ها به کار گرفته شود.

تحلیل مؤلفه‌های ارتباط بین فردی در سیره رضوی و تطبیق با نظریه‌های مدرن				
ردیف	مؤلفه رفتاری	مفهوم کلیدی	تطبیق با نظریه‌های مدرن	کاربرد در خانواده
۱	ایجاد فضای امن برای گفتگو	فراهم آوری بستر عاری از سلطه برای تبادل نظر	نظریه حوزه عمومی هابرماس	گفتگوی بدون ترس بین زوجین، والدین و فرزندان
۲	مهرورزی و محبت	ابراز عاطفه و توجه مثبت غیرمشروط	نظریه دلبستگی (بالبی)	تقویت پیوند عاطفی و احساس تعلق
۳	تکریم شخصیت	احترام به کرامت ذاتی افراد	نظریه احترام متقابل (مازلو)	پرهیز از تحقیر و تقویت عزت نفس
۴	مخاطب‌شناسی	تناسب پیام با ظرفیت فکری و عاطفی مخاطب	نظریه سازگاری ارتباطی (بارلوند)	تفهیم بهتر انتظارات و حل تعارضات
۵	عدالت در رفتار	رعایت انصاف در تعاملات	نظریه مبادله اجتماعی (هومنز)	توزیع عادلانه مسئولیت‌ها و توجه
۶	خودآرایی و آراستگی	توجه به جذابیت ظاهری به‌عنوان فعل ارتباطی	نظریه نمایشی (گافمن)	حفظ شور و نشاط در رابطه زناشویی

جدول ۲: تحلیل مؤلفه‌های ارتباط بین فردی در سیره رضوی و تطبیق با نظریه‌های مدرن

۶. نتیجه گیری

پژوهش حاضر با هدف واکاوی ارتباطات بین فردی در کلام و سیره رضوی و تبیین نقش آن در تحکیم روابط خانوادگی انجام شد. یافته‌های این تحقیق به وضوح نشان می‌دهد که سیره علمی و عملی امام رضا علیه‌السلام الگویی نظام‌مند و کاربردی از «مهارت‌های ارتباطی» ارائه می‌دهد که با یافته‌های علوم ارتباطات نوین هم‌خوانی دارد. این پژوهش با اتکا به روش توصیفی-تحلیلی، به استخراج مؤلفه‌های عینی و قابل اجرایی از این سیره پرداخته است که می‌تواند پاسخی عملی به چالش‌های ارتباطی خانواده معاصر باشد. مطالعه تطبیقی سیره رضوی با نظریه‌هایی همچون «حوزه عمومی» هابرماس و الگوهای ارتباطی مانند «الگوی پنج بعدی»، گواهی بر این مدعاست که امام هشتم علیه‌السلام در عمل، تجسم «وضعیت کلامی ایده‌آل» بودند. ایجاد فضای امن برای گفت‌وگو، پرهیز از هرگونه سلطه‌گری کلامی، احترام به عقاید مخالفان در عین استدلال محکم، و تأکید بر «گوش دادن فعالانه»،

تنها بخشی از این الگوی کامل ارتباطی است. مؤلفه‌های کلیدی استخراج شده از این سیره شامل گشودگی، همدلی، حمایت‌گری، مثبت‌نگری و تساوی در سایه «حُسن خُلُق» معنا می‌یابند و در کنار اصولی چون محبت و مهرورزی، تکریم شخصیت، مخاطب‌شناسی، توکل و تواضع، و آراستگی متقابل، شبکه‌ای یکپارچه از رفتار ارتباطی اثربخش را شکل می‌دهند. نتایج این تحقیق حاکی از آن است که علیرغم پیچیدگی‌های زندگی مدرن، معماری روابط خانوادگی بر اساس این اصول، می‌تواند کانون خانواده را از حالت یک «ایستگاه توقف موقت» یا «زنداد مخوف» خارج ساخته و بار دیگر آن را به «پناهگاه عاطفی» تبدیل کند. به عنوان مثال، تأکید امام علیه‌السلام بر «مخاطب‌شناسی» و تنوع در شیوه‌های استدلال از برهان فلسفی تا استدلال عاطفی راهکاری است عملی برای مدیریت تعارضات بین نسلی و زناشویی. همچنین، نگاه راهبردی ایشان به «آراستگی متقابل» به عنوان یک «فعل ارتباطی» ضروری و نه یک عمل تجملی، پادزهری است برای مقابله با خستگی عاطفی و غفلت‌های ناشی از فشارهای اقتصادی. در پایان می‌توان ادعا کرد که سیره رضوی، به مثابه یک «نظریه ارتباطی» الهی و کامل، ظرفیت آن را دارد که نه تنها به عنوان یک راهنمای عملی برای خانواده‌های مسلمان، بلکه به عنوان منبعی برای تدوین نظریه‌های بومی و اسلامی در حوزه ارتباطات بین‌فردی مورد توجه جدی قرار گیرد.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم، (۱۳۸۹ش)، ترجمه مکارم شیرازی، ناصر، قم، علی ابن ابی طالب علیه السلام. ابن بابویه، محمد بن علی، (۱۳۹۸ق)، **التوحید**، قم، جامعه مدرسین.
- ابن بابویه، محمد بن علی، (۱۳۷۸ش)، **عیون اخبار الرضا علیه السلام**، تهران، جهان. اروین گافمن، (۱۳۹۲ش)، **داغ ننگ**، مترجم: مسعود کیانپور، تهران، مرکز.
- از کیا، مصطفی، (۱۳۸۰ش)، **جامعه شناسی توسعه**، تهران، کلمه.
- برنشتاین، فلیپ و برنشتاین، ماری، (۱۳۸۰ش)، **روش های درمان مشکلات زناشویی**، مترجم: حسن تونزنده جانی و نسرين کمال پور، مشهد، مرندیز.
- پیشوایی، مهدی، (۱۳۹۰ش)، **سیره پیشوایان: نگرشی بر زندگی اجتماعی، سیاسی و فرهنگی امامان معصوم علیهم السلام**، قم، موسسه امام صادق علیه السلام.
- تیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد، (۱۴۱۰ق)، **غور الحکم و درر الکلم**، قم، دار الکتب الإسلامی.
- جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۸۸ش)، **تفسیر تسنیم**، قم، اسراء.
- حسن نژاد کاشانی، بهزاد و پایسته، مهسا، (۱۴۰۲ش)، **تبیین شبکه مفهومی ارتباط؛ الگویی مبتنی بر مناظرات امام رضا علیه السلام**، پژوهشنامه امام رضا علیه السلام و علوم روز، (۱)، ۵۰-۲۷.
- حسینی، کبری و همکاران، (۱۳۹۵ش)، **بررسی ارتباط زیارت امام رضا علیه السلام با احساس شادکامی و رضایت از زندگی**، پژوهش در دین و سلامت، ۳(۱۱)، ۴-۱۱.
- خانیک، هادی و همکاران، (۱۳۹۴ش)، **واکاوی «گفت و گوی کندوکاوی» در ارتباطات انسانی؛ مطالعه دیدگاه های صاحب نظران گفت و گو و تعلیم و تربیت در خصوص کاربرد آموزشی این الگو**، انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، ۱۱(۴۱)، ۱۳۰-۱۰۱.
- رتبزر، جورج، (۱۳۸۳ش)، **نظریه جامعه شناسی در دوران معاصر**، مترجم: محسن ثلاثی، تهران، علمی و فرهنگی.
- شریفی، عنایت الله و همکاران، (۱۳۹۵ش)، **روش های تبلیغی امام رضا علیه السلام**، فرهنگ رضوی، ۵(۱۹)، ۱۷۶-۱۴۹.
- شکریازی، امید و حیاتی، صفر، (۱۳۹۴ش)، **مطالعه تطبیقی کیفیت زندگی (کیفیت ارتباطات و ویژگی های شخصیتی سالمندان) بین سالمندان ساکن در سرای سالمندان و سالمندان ساکن در خانواده مورد مطالعه: سالمندان شهر ارومیه**، مطالعات جامعه شناسی، ۸(۲۸)، ۹۴-۷۷.
- عباسی دره بیدی، احمد، (۱۴۰۰ش)، **تسهیل ارتباط میان مردم و حاکمیت مبتنی بر ارائه الگوی مفاهمه و درک متقابل در تعالیم قرآن و سیره رضوی**، پژوهشنامه امام رضا علیه السلام و علوم روز، (۱)، ۱۲۲-۹۴.
- علم الهدی، سید امیر حسن، شریفی، علی، (۱۳۹۴ش)، **ارتباطات انسانی در فرهنگ رضوی**، فرهنگ رضوی، ۳(۱۱)، ۷۷-۱۰۸.
- فرهنگی، علی اکبر، (۱۳۹۱ش)، **مبانی ارتباطات انسانی**، تهران، رسا.
- کرایب، یان، (۱۳۸۱ش)، **نظریه اجتماعی مدرن**، مترجم: عباس مخبر، تهران، آگاه.

- مجلسی، محمدباقر، (۱۴۰۳ق)، *بحار الأنوار*، بیروت، مؤسسه الوفا.
- محسنیان راد، مهدی، (۱۳۶۹ش)، *ارتباط شناسی ارتباطات انسانی*، تهران، سروش.
- محسنیان راد، مهدی، (۱۳۷۸ش)، *ارتباط شناسی*، تهران، سروش.
- مطهری، مرتضی، (۱۳۸۱ش)، *سیری در سیره نبوی*، تهران، صدرا.
- مهدی زاده، سید محمد، (۱۳۹۶ش)، *نظریه های رسانه و اندیشه های رایج و دیدگاه های انتقادی*، تهران، همشهری.
- میناوند، محمدقلی، (۱۳۸۵ش)، *اینترنت و توسعه سیاسی: حوزه عمومی در فضای سایبرنتیک*، پژوهش علوم سیاسی، ۲(۲)، ۱۴۶-۱۱۹.
- نقیه، محمدرضا و ناجی، علیرضا، (۱۳۹۱ش)، *سیاست اخلاقی در سیره امام رضا علیه السلام*، اخلاق، ۲(۶)، ۸۶-۶۷.
- نوری، حسین بن محمدتقی، (۱۴۰۸ق)، *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*، بیروت، آل البيت عليهم السلام لإحياء التراث.
- هنریان، مسعوده و یونسی، سیدجلال، (۱۳۹۰ش)، *بررسی علل طلاق در دادگاه های خانواده تهران*، مطالعات روانشناسی بالینی، ۲(۳)، ۱۵۳-۱۲۵.
- Hawkins, Alue. (2004), *A Comprehensive Framework for Marriage Education, Family Relations*, Vol, 53. Iss.5 .

References

- Holy Quran. (2010). Translation by Nasser Makarem Shirazi. Qom: Ali Ibn Abi Talib (A.S.) Publications.
- Abbāsī Darahbīdī, Aḥmad. (2021). Facilitating Communication between the People and the Governance System Based on Presenting a Model of Mutual Understanding in the Teachings of the Quran and the Riḍawī Tradition. *Imam Reza (AS) Research Journal and Modern Sciences*, 1(1), 94-122.
- Alam al-Hudá, Sayyid Amīrḥasan, & Sharīfī, ‘Alī. (2015). Human Communication in the Riḍawī Culture. *Farhang-i Rizavī*, 3(11), 77-108.
- Azkīyā, Mustafá. (2001). *Sociology of Development*. Tehran: Kalimah.
- Bernstein, Philip, & Bernstein, Marcie. (2001). *Treatment Methods for Marital Problems* (H. Tūzandahjānī & N. Kamālpour, Trans.). Mashhad: Marandiz.
- Craib, Ian. (2002). *Modern Social Theory: From Parsons to Habermas* (‘A. Mukhbir, Trans.). Tehran: Āgāh. (Original work published 1381 SH).
- Farhangī, ‘Alī Akbar. (2012). *Foundations of Human Communication*. Tehran: Rasā.
- Goffman, Erving. (2013). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity* (M. Kiānpour, Trans.). Tehran: Markaz. (Original work published 1392 SH).
- Hanniyān, Mas‘ūdāh, & Yūnisī, Sayyid Jalāl. (2011). A Study of the Causes of Divorce in Tehran Family Courts. *Clinical Psychology Studies*, 2(3), 125-153.
- Ḥasannejād Kāshānī, Behzād, & Pāyistāh, Mahsā. (2023). Explaining the Conceptual Network of Communication: A Model Based on the Debates of Imam Riḍā (AS). *Imam Reza (AS) Research Journal and Modern Sciences*, 1(1), 27-50.
- Ḥusaynī, Kubrā, Aṣgharī Ibrāhīmābād, Muḥammadjavād, & ‘Abdkhudāyī, Muḥammadṣā‘īd. (2016). The Relationship between Pilgrimage of Imam Riḍā (AS) with Feelings of Happiness and Life Satisfaction. *Research in Religion and Health*, 2(3), 4-11.
- Hawkins, Alue. (2004). *A Comprehensive Framework for Marriage Education, Family Relations*, Vol. 53. Iss. 5.
- Ibn Bābawayh, Muhammad ibn Ali. (1978). *Al-Tawhīd*. Qom: Jāmi‘ah-yi Mudarrisīn. (Original work published 1398 AH).
- Ibn Bābawayh, Muhammad ibn Ali. (1999). *‘Uyūn Akhbār al-Riḍā (AS)*. Tehran: Jahān. (Original work published 1378 SH).
- Javādī Āmulī, ‘Abdullāh. (2009). *Tafsīr al-Tasnīm*. Qom: Isrā’.
- Khānikī, Hādī, Zakkāyī, Muḥammadṣā‘īd, & Nūrīzād, Fāṭimah. (2015). An Analysis of “Deliberative Dialogue” in Human Communication: A Study of the Perspectives of Dialogue and Education Specialists on the Educational Application of this Model. *Iranian Journal of Cultural and Communication Studies*, 11(41), 101-130.
- Mahdīzādāh, Sayyid Muḥammad. (2017). *Media Theories: Prevalent and Critical Perspectives*. Tehran: Hamshahrī.
- Maḥsūniyān Rād, Mahdī. (1990). *Communication Studies: Human Communications*. Tehran: Sūrush.

- Maḥsūniyān Rād, Maḥdī. (1999). *Communication Studies*. Tehran: Sūrush.
- Majlisī, Muḥammad Bāqir. (1983). *Biḥār al-Anwār*. Beirut: Mu'assasat al-Wafā'. (Original work published 1403 AH).
- Mīnāvand, Muḥammadqulī. (2006). The Internet and Political Development: The Public Sphere in Cyberspace. *Journal of Political Science Research*, 2(2), 119-146.
- Muṭahharī, Murtaḍā. (2002). *A Journey through the Prophetic Conduct*. Tehran: Ṣadrā.
- Naghiyah, Muḥammadrizā, & Nājī, 'Alīrizā. (2012). Ethical Politics in the Conduct of Imam Riḍā (AS). *Akhḷāq*, 2(6), 67-86.
- Nūrī, Ḥusayn ibn Muḥammad Taqī. (1988). *Mustadrak al-Wasā'il wa Mustanbaṭ al-Masā'il*. Beirut: Āl al-Bayt (AS) li-Iḥyā' al-Turāth. (Original work published 1408 AH).
- Pīshvāyī, Maḥdī. (2011). *The Conduct of the Leaders: A Perspective on the Social, Political, and Cultural Lives of the Infallible Imams (A.S.)*. Qom: Mu'assasah-yi Imām Ṣādiq (AS).
- Ritzer, George. (2004). *Contemporary Sociological Theory* (M. Thulathī, Trans.). Tehran: 'Ilmī va Farhangī. (Original work published 1383 SH).
- Sharīfī, 'Ināyatullāh, Khānīnzādah, Muḥammadḥusayn, & Khal'atbarī Līmākī, Ḥisām al-Dīn. (2016). The Propagational Methods of Imam Riḍā (AS). *Farhang-i Rizavī*, 5(19), 149-176.
- Shukrīyāzī, Umīd, & Ḥayātī, Ṣafar. (2015). A Comparative Study of Quality of Life (Quality of Communication and Personality Traits of the Elderly) between Elderly Residents of Nursing Homes and Elderly Living with Families: A Case Study of the Elderly in Urmia. *Sociological Studies*, 8(28), 77-94.
- Tamīmī Āmidī, 'Abd al-Wāḥid ibn Muḥammad. (1990). *Ghurrar al-Ḥikam wa Durar al-Kalim*. Qom: Dār al-Kitāb al-Islāmī. (Original work published 1410 AH).